ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 10 (1981)

Δελτίον ΧΑΕ 10 (1980-1981), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Ανδρέα Γρηγ. Ξυγγόπουλου (1891-1979)

Κάποιες παρατηρήσεις για τις σκηνές μαρτυρίων στις βυζαντινές εκκλησίες

Αγάπη ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ

doi: 10.12681/dchae.905

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ Α. (1981). Κάποιες παρατηρήσεις για τις σκηνές μαρτυρίων στις βυζαντινές εκκλησίες. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, *10*, 161–164. https://doi.org/10.12681/dchae.905

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 12/10/2024 12:28:29

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Κάποιες παρατηρήσεις για τις σκηνές μαρτυρίων στις βυζαντινές εκκλησίες

Αγάπη ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ

Δελτίον ΧΑΕ 10 (1980-1981), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Ανδρέα Γρηγ. Ξυγγόπουλου (1891-1979)• Σελ. 161-164

ΑΘΗΝΑ 1981

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE
e-Publishing

www.deltionchae.org

ΚΑΠΟΙΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΚΗΝΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΩΝ ΣΤΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ

1. Ἀπὸ τὴ μέση βυζαντινὴ περίοδο ἡ εἰκονογράφηση τῶν μαρτυρίων ποὺ ὑπέμειναν οἱ μάρτυρες, ὥσπου ν' ἀνοίξει γι' αὐτοὺς ἡ πύλη τοῦ Παράδεισου, κερδίζει σταθερὰ ὅλο καὶ μεγαλύτερες ἐπιφάνειες στὶς ἐκκλησίες. Ἀκόμα κι ὅταν δὲν εἰκονίζονται ἀποκλειστικὰ μαρτύρια ἢ συναξάρια μαρτύρων ἀλλὰ μηνολόγιο, πάλι τὴ μερίδα τοῦ λέοντος τὴν ἔχουν ὅσοι ἅγιοι κέρδισαν τὴν αἰώνια ζωὴ μὲ σωματικὰ μαρτύρια [1]. Συμβαίνει ὅμως τοῦτο τὸ παράδοξο: Οἱ παραστάσεις αὐτές, μολονότι δείχνουν τοὺς μάρτυρες νὰ τοὺς βασανίζουν μὲ κάθε πιθανὸ ἢ ἀπίθανο τρόπο (τοὺς ἀποκεφαλίζουν, τοὺς σταυρώνουν, τοὺς ἀνασκολοπίζουν, τοὺς φουρκίζουν, τοὺς πνίγουν, τοὺς ρίχνουν στὴ θάλασσα, σὲ ἀσβεστόλακκο ἢ σὲ ἀρένα μὲ θηρία, τοὺς καῖνε πάνω σὲ φωτιά, τοὺς ψήνουν σὲ σκάρα ἢ σὲ ζωόμορφη χύτρα, τοὺς τηγανίζουν, τοὺς βάζουν νὰ τρέξουν φορώντας πυρωμένες σιδερένιες μπότες, τοὺς κρεμᾶνε, τοὺς ξύνουν τὶς σάρκες μὲ σιδερένια νύχια ὥσπου νὰ φανοῦν τὰ κόκκαλα, τοὺς κομματιάζουν, τοὺς πριονίζουν τὰ μέλη, τοὺς ξεκοιλιάζουν, τοὺς χτυποῦν μὲ ρόπαλα καὶ σιδερένιες βέργες, τοὺς λιθοβολοῦν κ.ἄ.), δὲν προκαλοῦν δέος ἢ ἀποστροφὴ στὸ βαθμὸ ποὺ θὰ περιμέναμε, καὶ ποὺ θὰ ἦταν ἀπόλυτα φυσικό.

2. Οἱ σκηνὲς τῶν μαρτυρίων σωρεύονται εἴτε στοὺς τοίχους τοῦ νάρθηκα ἢ τῆς λιτῆς (ἡ καθιερωμένη θέση τους), εἴτε στοὺς πλάγιους τοίχους ἢ τὰ πλάγια διαμερίσματα τοῦ κύριου ναοῦ· σπάνια εἰσχωροῦν στὸ διακονικό [2]. Ὁ κανόνας εἶναι νὰ χωρίζεται ἡ ἐπιφάνεια, ποὺ τοὺς εἶναι ἀφιερωμένη, μὲ ταινίες σὲ μικρὰ ὀρθογώνια διάχωρα, τὸ καθένα καὶ γιὰ μιὰ σκηνὴ βασανιστηρίου. Οἱ συνθέσεις λίγο-πολὺ ἀκολουθοῦν τὸ ἴδιο χνάρι. Ὁ μάρτυρας στὸ πρῶτο ἐπίπεδο στὴ μέση ἢ στὸ πλάι, ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τοῦ βασανιστηρίου, κι ἕνας ἢ περισσότεροι δήμιοι γύρω του ἢ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἢ πίσω του νὰ τὸν βασανίζουν. Θεατὲς ἢ μάρτυρες στὴν ἄθληση δὲν παρευρίσκονται. Ὁ χῶρος δίνεται συμβατικὰ κι ἁπλοποιημένα, μ' ἕνα-δυὸ λιτὰ ἀρχιτεκτονήματα, ἕναν τοῖχο ἢ ἕνα τοπίο. Πολλὲς φορὲς σ' ὁρισμένα μαρτύρια, τῆς σταύρωσης ἢ τῆς πυρᾶς κ.ἀ., κυρίως σὲ μηνολόγια, οἱ δήμιοι παραλείπον-

1. H. Deliyanni-Doris, Die Wandmalereien der Lite der Klosterkirche von Hosios Meletios, 1975, σ. 42.

2. P. Mijović, Ménologe. Recherches iconographiques, 1973.

ται· εἰκονίζεται μονάχα ὁ μάρτυρας στὸ κρίσιμο σημεῖο τῆς ἄθλησής του, ὅπως σὲ εἰκόνες μὲ μηνολόγια[3]. Τέλος, ὅταν τὰ μαρτύρια καλύπτουν κάθετους τοίχους, σὲ ἀρκετὲς ἐκκλησίες ἐξαφανίζονται τὰ διάχωρα, ὁ χῶρος ἑνοποιεῖται καὶ παίρνει τὴν ὄψη τοπίου σπαρμένου μὲ πλῆθος σκηνὲς μαρτυρίων[4] σὲ ἐκπληκτικὴ ποικιλία. Εἶναι πιθανὸ ἡ λύση αὐτὴ νὰ ξεκίνησε συνειρμικὰ ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς Δεύτερης Παρουσίας, γειτονεύουν ἄλλωστε, τὴ μοναδικὴ παράσταση ποὺ κατὰ κανόνα δὲ χωρίζεται σὲ μικρότερες ἑνότητες μὲ διάχωρα. Τὰ μαρτυρολόγια ζωγραφίζουν τὰ ἐπίγεια πρόσκαιρα βάσανα, ποὺ ὁδηγοῦν σίγουρα στὴν αἰώνια ζωή, ἡ Δεύτερη Παρουσία τὴ μακάρια ζωὴ τῶν εὐλογημένων καὶ τὰ αἰώνια ἀνυπόφορα πάθη τῆς κόλασης.

Μάρτυρες καὶ δήμιοι εἰκονίζονται ἴδια, χωρὶς διακρίσεις. Δὲν ὑπάρχει διαφορὰ στὴν κλίμακα κι ὅλων οἱ μορφὲς εἶναι ἐξίσου ὡραῖες[5]. Καθὼς μάλιστα οἱ δήμιοι ἔχουν τὸ πλεονέκτημα νὰ ζωγραφίζονται σὲ πλήρη δράση, τὶς φόρμες τους τὶς χαρακτηρίζει ἡ κίνηση, καὶ δὲν τοὺς λείπει ἡ χάρη καὶ ἡ κομψότητα, ἔντονοι καὶ καθαροὶ ἀπόηχοι τῆς ἑλληνιστικῆς τέχνης[6]. Πρόσθετα, θύτες καὶ θύματα ἔχουν τὴν ἴδια γαλήνια ἔκφραση· οὔτε οἱ ἅγιοι δείχνουν νὰ ὑποφέρουν, οὔτε οἱ δήμιοι μοιάζει νὰ ἔχουν ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν χεριῶν τους. Μοναδικὴ διαφορὰ τὸ φωτοστέφανο. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο οἱ παραστάσεις τῶν μαρτυρίων μετατρέπονται σὲ μιὰ ψυχρή, χωρὶς πάθος θὰ λέγαμε, ληξιαρχική, καταχώρηση, ἀνάλογη μὲ τὶς ἀναφορὲς τῶν ἁγίων τῆς ἡμέρας στὰ μηναῖα[7].

Τί νόημα μπορεῖ νὰ ἔχει αὐτὴ ἡ προτίμηση στὴν ἀτέλειωτη, μονότονη ἔκθεση βασανιστηρίων, κι ὕστερα γιατὶ θύτες καὶ θύματα οὐσαστικὰ ἐξομοιώνονται σ' αὐτές;

3. Στὶς παραστάσεις μὲ τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ οἱ ἀρχιερεῖς, ὁ Πιλάτος καὶ οἱ στρατιῶτες εἰκονίζονται φιλάνθρωπα, οἱ πρῶτοι μὲ τὸ κύρος καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια τῶν ἀξιωμάτων τους, οἱ δεύτεροι σὲ καθήκοντα ρουτίνας. Ἀκόμα κι ὁ Ἰούδας δὲν ἔχει ἰδιαίτερη, δυσμενή, μεταχείριση· στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο, ὅταν οἱ ἄλλοι Ἀπόστολοι δὲν ἔχουν φωτοστέφανα, ξεχωρίζει μονάχα ἀπὸ τὸ χαρακτηριστικὸ ἄπλωμα τοῦ χεριοῦ. Ὅμως οἱ σκηνὲς αὐτὲς εἶναι φορτισμένες μὲ ἔνταση, γιατὶ ὁ Χριστὸς δείχνεται νὰ ὑποφέρει καρτερικά,

3. Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου, Εἰκόνες τῆς Μονῆς Σινᾶ, τ. Α' 1956, εἰκ. 136 ἐπ.

4. Α. Ξυγγόπουλος, Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν, 1957, πίν. 28, 1.

5. Deliyanni-Doris, ὅ.π. σ. 125.

6. A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, 1928, σ. 100· ὁ ἴδιος, Christian Iconography, 1968, σ. 49 ἐπ.

7. Deliyanni-Doris, ὅ.π. σ. 54.

νὰ ἀγωνιᾶ σὰν ἄνθρωπος, καὶ τὸ πρόσωπό του, ὅταν κρέμεται νεκρὸς πιὰ στὸ σταυρό, ἔχει τὰ σημάδια τῆς ταλαιπωρίας καὶ τοῦ πόνου.

Μόνο μιὰ σκηνὴ «τρομάζει» τὸν πιστό[8], τὸ ξετύλιγμα τῆς Δεύτερης Παρουσίας, μὲ τὴν ὥρα τῆς κρίσης καὶ τοὺς ἀποκρουστικοὺς δαίμονες νὰ σπρώχνουν καὶ νὰ βασανίζουν μὲ σαδιστικὴ μανία σωροὺς ἄθλιους καὶ περιδεεῖς ἁμαρτωλούς, ποὺ μάταια προσπαθοῦν νὰ γλυτώσουν. Προειδοποίηση γιὰ ὅσους θὰ τύχει νὰ βρεθοῦν σ' αὐτὴ τὴ θέση τὴν ὥρα τῆς Κρίσης.

Ἀντίθετα μὲ τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴ Δεύτερη Παρουσία οἱ παραστάσεις μαρτυρίων εἶναι ἐπίπεδες, μονοδιάστατες μὲ μάρτυρες καὶ δήμιους ὅμοια μακάριους σ' ἕνα κλίμα «καθημερινότητας».

Ποιό σκοπὸ ἐξυπηρετοῦσαν τὰ μαρτυρολόγια, κείμενα καὶ ἀπεικονίσεις, τὸ ἀναφέρουν ρητὰ πλῆθος συγγραφεῖς, ὁ Εὐσέβιος[9], ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός[10], ὁ Φώτιος[11] κ.ἄ.: τὴ διάσωση καί, κυρίως, τὴ διδασκαλία. Ἀκόμα πιὸ ἁπλὰ στὸ Νέο Μαρτυρολόγιο σημειώνεται[12]: . . .«Διὰ νὰ ἦναι παράδειγμα ὑπομονῆς εἰς ὅλους τοὺς Ὀρθοδόξους Χριστιανοὺς ὁποῦ τυραννοῦνται ὑποκάτω εἰς τὸν βαρὺν ζυγὸν τῆς αἰχμαλωσίας. . .». Ἰδιαίτερα ὁ Φώτιος τονίζει πόσο περισσότερο ἐντυπώνονται καὶ ἐπηρεάζουν τὸν πιστὸ οἱ ἀπεικονίσεις τους.

Ἡ μίμηση τῶν μαρτύρων καὶ ἡ διδασκαλία ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς παραστάσεις μετὰ τὸ θρίαμβο τῆς ἐκκλησίας πρακτικὰ δὲν μποροῦσε νὰ ἔχει σχέση μὲ μαρτυρικὸ θάνατο γιὰ τὴν πίστη. Σὲ στίβο γιὰ τὴν ἄθληση ὑψώνεται ἡ καθημερινὴ ζωὴ μὲ τὶς δυσκολίες καὶ τὰ βάσανά της, τὶς ἀδικίες καὶ τὴν καταπίεση τῆς κρατικῆς μηχανῆς καὶ τῶν δυνατῶν, ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίζονται μὲ τὸ θάρρος καὶ τὴν ὑπομονὴ ποὺ εἶχαν δείξει οἱ μάρτυρες. Γιὰ τοὺς Βυζαντινούς, ὅπως καὶ στὴ συνέχεια γιὰ τοὺς ὑπόδουλους χριστιανούς, ὁ συσχετισμὸς αὐτὸς ἦταν εὔκολος. Τὰ μαρτύρια τῶν Ρωμαίων πάνω στοὺς χριστιανοὺς δὲν ἦταν αὐθαίρετα· ἦταν ποινὲς κατὰ τὸ δίκαιό τους, ποὺ οἱ πιὸ πολλὲς ἐπιβίωσαν καὶ στὸ Βυζάντιο, πάλι σὰν ποινὲς ποὺ πρόβλεπαν νόμοι γιὰ τὴν τιμωρία κοινῶν ἀδικημάτων καὶ ἐγκλημάτων[13]. Ἴσως νὰ ἦταν κι αὐτὸς ἕνας λόγος ποὺ οἱ θριαμβικὲς καὶ κάπως ἀπόμακρες ἀπεικονίσεις τῶν μαρτύρων βαθμιαῖα ἐγκαταλείπονται, καὶ ἀντὶ γι' αὐτὲς ζω-

8. Βλ. πρόχειρα C. Mango, The art of the Byzantine Empire, 1972, σ. 190 - 191 (Συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνη).

9. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία V πρ. I «. . .τὸ πᾶν σύγγραμμα οὐχ ἱστορικὴν αὐτὰ μόνον ἀλλὰ καὶ διδασκαλικὴν περιέχον διήγησιν».

10. Βλ. πρόχειρα Mango, ὅ.π. σ. 171.

11. Βλ. πρόχειρα Mango, ὅ.π. σ. 189.

12. Νέον Μαρτυρολόγιον, Ἀθήνα, 1856, σ. 4 (στὸ προοίμιο).

13. Βλ. Σ. Τρωιάνος, Ὁ «Ποινάλιος» τοῦ Ἐκλογαδίου. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀπὸ τοῦ Corpus Juris Civilis μέχρι τῶν βασιλικῶν, 1980, ὅπου ὅλη ἡ προηγούμενη σχετικὴ βιβλιογραφία.

γραφίζονται περιγραφικὰ τὰ μαρτύριά τους μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα καθημερινότητας, διόλου φορτισμένη, ποὺ δὲν προκαλεῖ οὔτε δέος, οὔτε ἀποστροφή. Ἔτσι ὁ πιστὸς βλέποντας τοὺς μάρτυρες νὰ ὑποφέρουν ἤρεμα δοκιμασίες γνωστὲς καὶ στὸν ἴδιο, βρίσκει παρηγοριά, ταυτίζεται μαζί τους κι ἐλπίζει σὲ ἐξίσου αἴσιο τέλος καὶ τῶν δικῶν του δοκιμασιῶν. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διάδοση καὶ δημοτικότητα ποὺ γνώρισαν τὰ μαρτυρολόγια σὲ δύσκολους χρόνους, τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς αὐτοκρατορίας καὶ στὴν τουρκοκρατία. Ὁ τρόπος πάλι ποὺ ἀποδίδονται οἱ δήμιοι, χωρὶς νὰ διαφοροποιοῦνται ἀπὸ τοὺς μάρτυρες, ἴσως ἔχει σχέση, πέρα ἀπὸ τὴ φιλανθρωπία καὶ τὶς ἑλληνιστικὲς καὶ ρωμαϊκὲς ἀναμνήσεις, καὶ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ στὴ Ρώμη καὶ στὸ Βυζάντιο τὰ καθήκοντά τους τὰ ἐκτελοῦσαν στρατιῶτες (ἔτσι τοὺς ἀναφέρουν τὶς πιὸ πολλὲς φορὲς τὰ ἁγιολογικὰ κείμενα). Στὸ Βυζάντιο στὴ θέση τους θὰ μποροῦσε νὰ βρεθεῖ ὁποιοσδήποτε ἐκτελώντας νόμιμες διαταγές. Καθὼς μάλιστα δὲν ἔχουν πάνω τους τίποτα ξεχωριστό, δὲν ἀποσποῦν τὴν προσοχή, περνοῦν ἀδιάφοροι, δὲν κρίνονται· εἶναι ἁπλὰ ὄργανα ἀπαραίτητα γιὰ νὰ κερδιθεῖ ἡ αἰώνια ζωὴ σὲ κάθε ἐποχή.

ΑΓΑΠΗ ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ

SUMMARY

SOME REMARKS ON THE SCENES OF MARTYRIA IN THE BYZANTINE CHURCHES

The martyrologia are painted in the Byzantine churches as "everyday" scenes and the saints and their torturers and executioners look equally beatutiful and have the same expression. Perhaps because these tortures were punischments according to the Roman Law and as such they were foreseen and widely practiced in Byzantium. The torturers were usually soldiers. So theoretically any Byzantine subject could suffer the same tortures as punishment or could be ordered to execute them. In this way the great paedagogical value of these scenes, about which many texts speak, may be considered and in another way.

AGAPI KARAKATSANIS